

ÂŞIK ŞENLİK'İN SALSAL DESTANI HAKKINDA

Yrd. Doç. Dr. İsmet ÇETİN

Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk örneklerinden biri olan Cenknâme türü eserler, edebiyatımıza bazan tercüme. bazan telif, bazan da adapte yoluyla kazandırılmışlardır. Anadolu mücadeleler, onların daha çok kahramanlık merkezli hikâyeler yaratmalarına vesile olmuştur. Temel düşüncesi toplumun maneviyatını yükseltmek olan bu tür eserlerden birisi , 13. yüzyılda Şeyyad İsa tarafından kaleme alınan Salsal- Nâme isimli mesnevi tarzında yazılmış cenknâmedir. Tespit edilen en eski nüshası Paris Milli Kütüphanesinde bulunan bu eser , 1018 beyitten ibaret olup, fâiatün / fâilâtün / fâilü vezni ile kaleme alınmıştır. Ancak metnin tamamında bu vezne sadık kalınmadığını söylemek zorundayız. Türkiye sahası Türk edebiyatının ilk ve orijinal örneklerinden olan bu mesnevi, ilim âleminin dikkatini çekmiştir.¹

Şeyyad İsa tarafından yazılıp İbn Yusuf tarafından istinsah edilen Salsal-nâme, kendi türünden diğer eserlerde olduğu gibi:

*Evvel Allah adına başlayalım
Her işi anu öğüp işleyelim*

*Allah adı oldu çünkü zikrimüz
Görelim ki neye irer fikrimüz*

mısraları ile başlar. Hikâyeye göre Hz. Muhammed bir gün Ebu Bekr, Osman , Ömer ve Ali ile otururken yanlarına Amr gelir. İbn Umeyye ez- Zazmî ismi ile bilinen 'Amr, Hz Ali'nin isteği üzerine Kaya-

nitlerin nerede olduğunu ve Salsal hakkında bilgiler verir. Salsal Amr tarafından şu mısralar ile anlatılır:

*Bir kişi gördüm cihan'da sehemnâk
Kim ider na'rası zehreyi çâk*

*Adı Salsal anın geldi pelid
Nefesinden ol bağlanur gökde bulud*

*Yir götürmez ol la'ini turıcak
Yumrugın taşa geçürür turıcak*

*Yirleri berdend ve sarp yollar kamu
Key yavuz mel'un özi ehl-i tamu*

*Kâm u kûm dirler anun iline
Girmledük oldur ol Muhammed dinine*

*Asidür İslam dinine ol la'in
Hiç kimseden korku yoktur hemin*

Hz. Ali bunun üzerine Hz Muhammed'ten Cebrâil vasıtasıyla Tanrı'dan izin alır ve yanına Mâlik Eşter, Câfer-i Tayyar, Talha, Selmân, Sa'd ve Sa'id 'in de bulunduğu otuzbin kişilik bir ordu ile Kâm-ı Kûm'e doğru yola çıkar. Yolculuk sembolik bir ülkede, zaman ve mekan kavramları ile sınırlanmayan ortamda yapılır.

Altı ay yolculuktan sonra Kaz-ı Marşid'e varılır. Kazb-ı Maşid bakırdan yapılmış bir hisardır. Burçları bulutlara erişen bu hisar, sihir ile korunmaktadır. Tanrı'nın yardımı ile sihri bozan Hz. Ali

kaleyi fetheder. Ganimetler Hz. Ali'nin dışında, diğer müslümanlar arasında eşit olarak paylaşılır.

Amr, Hz. Ali'nin emri ile Kam-ı Küm'ü keşfe gider. Çeşitli engelleri Hızır'ın verdiği bir seccade ile aşar ve on yedi gün sonra Salsal'ın askerlerinin bulunduğu karargâha gelir. Farkedilmeden Salsal'ın çadırına sızar. Cenknâmede Salsal şu mısralar ile anlatılmaya devam eder:

*Taht üstünde oturmuşdu Salsal'ı
Bir çınar şahına benzerdi kolu*

*Başı bir günbed bigi kaddi menar
Gözleri külhan demi bigi yanar*

*Şöyle heybetle otururdu özi
Gördi kullar arasında kendözi*

Salsal , Amr'ı yakalatıp bir kuyuya attırır. Ancak Tanrı'nın korumasına sığınan Amr'a bir şey olmaz. Hz. Muhammed nûrâni görüntü içinde Amr'a görünür ve Hz. Ali'ye haber götürmesini emreder.

Amr, Tanrı'nın yardımı ile kuyudan kurtulur, Salsal'ın çadırına girer. O'nun saçını sakalını keser, yüzünü boyar, tacını ve kılıcını alarak oradan Hz. Ali'nin yanına gider. Olup biteni anlatır. Cebraîl Tanrı'nın başarı mesajını Hz. Ali'ye getirir. Hz. Ali sihirle örülmüş engelleri aşıp Huruş isimli beldeye gelir. Dört yüzlü sarp olan ve altı tarafı denizlerle çevrili bir yer olan burada, Dal- Adem'in türbesi bulunmaktadır. Burada Hz. Muhammed'e yazılan bir mektup ve muhtelif hediyeler vardır. Hz. Ali burayı fetheder, emenatleri alır. Burada karşılaştığı Dal- Adem'in oğlu Abdullah'tan kardeşi

Salsal hakkında bilgi alır. Rüyasında Hz. Muhammad'i görüp çeşitli bilgiler alan Hz. Ali nihayet Salsal'ın ülkesine varır. Müslüman askerler ile Salsal kuvvetleri arasında yapılan savaş sonucunda, müslümanlardan bazıları Salsal'a esir olur. Nihayet savaşa Hz. Ali iştirak eder ve Salsal ile karşı karşıya gelirler.

Teferruatlı bir şekilde anlatılan Hz. Ali - Salsal mücadelesi, Salsal'ın ölümü ile biter. Kam-ı Küm ülkesi'nin ahalisi müslüman olur. Alkama Kam-ı Küm 'e hükümdar olur. Zafere ulaşan Müslümanlar Hicaz'a, Hz. Muhammed'in huzuruna döner, olup biteni anlatırlar ve getirdikleri emanetler ile ganimetleri müslümanlar arasında pay ederler.
Cenknâme;

*Mustafa dinledi bir bir bu kelâmı
Bunlar kıldı du'a, aldı selâmı*

*Şadlar oldılar kamu gamdan cüda
Hem Resûl hoşnud bulardan hem Hûdâ*

*Sen dahi her dirlik eyit kim ey safâ
Hoşnud oldu Hakk senden Mustafâ*

*Her kimin kim dirliğe arı ola
Yarıcı bak Mustafâ yâri ola*

mısraları ile sona erer.

Şeyyad İsa tarafından 13. yüzyılda kaleme alınan Salsal-Nâme isimli cenknâme, aradan yüzlerce yıl geçmesine rağmen, yazılı ve sözlü gelenegimizde yaşamış, başta söylediğimiz gibi, mesnevi tarzında yazılmakla beraber , Tasavvufi edebiyatımız, bir eserdir. Belki doğ-

rudan işlenmiş olmasa bile, çeşitli vesilelerle isminden bahsedilmiştir.

Cahit Öztelli'nin tabiri ile "**Halkçı edebiyat ürünlerinden**" biri olan bu tür cenknâmeler, zaman zaman manzum, zaman zaman mensur ve zaman zaman da manzum -mensur karışık bir yapıda işlenmiştir. Âşık tarzı edebiyat geleneğimizde ise, geleneğin icabı nazma çekilmiş, gelenekli Türk şiirinin kuralları içinde adeta yeniden şekillenmiştir. Hacim itibariyle değişik uzunlukta olan cenknâmelerden Kan Kal'ası'nın Âşık Noksânî tarafından nazma çekilmesi bunun en son ve en güzel örneklerinden birisidir.²

Biz burada Şenlik tarafından söylenen Salsal- Nâme üzerinde duracağımızdan bu bahsi uzatmayacağız. Burada Şenlik'in Salsal -Nâme'sini Şeyyad İsa'nın Salsal -Nâme'si ile mukayese ederek vereceğiz.

Şeyyad İsa'nın kaleme aldığı Salsal-Nâme'de Amr'ın gördüğü Salsal ülkesi yeşillikler içinde, bağ ve bahçelerin olduğu manur bir beldedir. Şenlik'in Salsal-Nâme'sinde ve aynı tasvirler dikkatinizi çeker:

*Salsal'ın bağına uğrayanda yol,
Bahdı ki hoş oynar gül ile bülbül
Şiddeti müzeyyen, menevşe sünbül
Sanarsın açılıf faslı növbahar³*

Olağanüstü ülke ve yapılar; yine burada yaşayan olağanüstü varlıklar; Hürüş dağı, Sağsa, Balbala, Bihude, Korkoran, Kırkış, Tabüş gibi şeytanlar; İfrit, dev, cin, ejderha gibi fantastik varlıkların bulunduğu belde hükümdarına, sıradışı bir binek yaraşır. Salsal da sıradışı bir bineğe, gergedana biner ve Hz. Ali'nin karşısına onurla çıkar. Hz.

Ali'nin ise bilindiği gibi Duldül isimli atı vardır. Şenlik'in destanında bu şöyle dille getirilir:

*Bu haber Salsal'a yetişen vahtı
Gergedana mindi şehirden çıhtı
Şah-ı Merdân gördü ayağa galhdı
Dedi ki Duldül'ü getisin Gamber*

Başı kümbete, boyu minareye, gözleri külhan ateşine benzeyen, çeşitli sihirî unsurlar ile donanan Salsal'ın yapısına uygun silahın da olması lazım gelir. Şenlik;

*Salsal bir oh atdı gasut kütaha
Sonrasın semadan emdi eşdeğha
İslam olan tüştü feryada aha
Paralandı sengi, bölündü secer*

*Ol gürzünü birgaç pehlivan tutdu
Güç ile Haydar'ın gatına yetdi
İslam olan bütün taaccüp etdi
Dediler, yardım et ya Gani Settar*

Mısraları ile O'nun gürzünün büyüklüğünü ve bunun karşısında Müslümanların şaşkınlığını dile getirir.

Sihir ile donatılan Küh-i Kaf ve Dal Adem ile Salsal'ın ülkesini fetheden, bütün sihirleri Tanrı'nın yardımı ile tesirsiz hale getiren Hz. Ali, bu yönü ile tanılır:

Salsal dedi, sen miydin şehirler açan

*Mancılığa minip havaya uçan
Davud-u Şâye'yi dü pare biçen
Sen mi fethyledin Gale-yi Hayber*

İbn Hüссam tarafından 15. yüzyılda kaleme alınan ve daha sonra Türkçe'ye tercüme edilen Haver-Nâme/ Haverân Hikâyeti'nde Ak Pâdişah ve Eñter isimleri geçmektedir.

15. yüzyılda kaleme alınan bu eser-

deki isimlerin Şenlik'in destanında yer alması, O'nun Haver- Nâme'yi bildiğine de işaret etmektedir;

*Hayder dedi menem o hali tutan
Hıšmile Huneyn Cengi'ne yeten
Ağ Devi Engüŝ'te muhakkim çatan
Menim parlayan Mürted- i Enter*

Hz. Ali Cenknâmelerinde, Hz. Ali tek başına olağanüstü özellikleri haiz bir şahsiyet olarak görülmez. Tanrı ve Hz. Muhammed'in yardımı ile rakiplerini alt eder. Cebrail tarafından getirilen Tanrı emri, Hz. Muhammed'in fikir ve mucizeleri, Hızır gibi yardımcı kuvvetlerin doğrudan etkisi yanında sadece İsm-i Azam duası veya herhangi bir dua okuması. "Ya Allah!" demesi de ilahî yardımın gelmesine sebep olur. Onun narası, güçlü bir insan olması ve savaş oyunlarını bilmesi, bir gazide olması gereken özelliklerdir. Bunu burada belirtmek zorundayız. Şenlik destanının da duayı Hz. Ali'nin yardımcı unsuru olarak zikreder. Ancak bu yolla Salsal'ın saldırısından kurtulur ve ona karşı direnir;

*Murtaza Mevlâ'ya eyledi duva
Dedi, ya Muhammed nurlu Mustafâ
Salsal'ın gürzünü etdi ber-hava
sanki astı murgu asmana per*

Er dilemede savaşçılar karşı karşıya geldiklerinde birbirlerini metheder, karşıdaki rakibin gücünü okuyucu veya dinleyiciye aktarırlar. Başka cenknâmelerde cengaverliği ve Tanrı'nın kendisine yardımcı olması ile övünen Hz. Ali, Şenlik'in destanında kendisini güneş ve ay ile mukayese eder, cengaverlikte onlardan daha üstün olduğunu anlatır. Bu söyleyiş Şenlik'in şiirinde orjinalliğin ifadesi, şenlik uslûbunun belirleyici unsurlardan birisini teşkil eder.

*Haydar dedi benimle düşme cenge
Devler gatletmişem parmağı sence
Mahiden münevver şemsiden yüce
Menem bu dünyada ismi şövelekar*

Salsal- Nâme'de Salsal'ın dini sihir dinidir. Şenlik'in destanında ise sihirle techiz olunmuş bir memleketin hükümdarı yine sihirle techiz olunmuş ateşperest bir hükümdardır Salsal. Bizim incelediğimiz Hz. Ali Cenknâmelerinde ateşperestlik ve ateşperest tipler, Berber Kalesin cenginde yer alır. Berber Kalesi Cengi'nde Zümür Ateşperest isimli bir tip ile onun annesi ateşperest yer alırlar. Ateşperestlik motifinin geçmesi Şenlik'in Berber Kalesi cengini de bildiğini işaret eder;

*Salsal dedi , yahşisan degilsen ya-
man*

*Men san bu geder etmezdim günam
Gel oda secde gıl gulun olum men
Bize yardım etsin mabudumuz nar*

*Haydar dedi, nera inanma eyle
Yanar yanar döner turaba küle
Mabud ona derim ber-garar ola
Daima ebedül ebed mugadder*

Şenlik'in destanı, Salsal- Nâme'nin bir kısmı olan, Hz. Ali ile Salsal arasındaki mücadeleyi konu edinir. Salsal ile Hz. Ali'nin karşılaşmalarına kadar olan süre ile savaşın sonu verilmez. İki Kahramanın karşılıklı savaş oyunları, karşılaşmadan bir parça olarak anlatılır. Destan;

*Şenlik der halgayı böldüler elde
Nisfi Salsal'da galdı nisfi Hay-
dar'da*

*Ne geder meleh var tasnifi dilde
Sed aferin dedi ey Şah-i Merdân*

mısraları ile biter. Bu yapısı ile destan, hem başlangıç, hem sonuç kısmından çok eksiktir. Kanaatimiz odur ki, Şenlik bu destanı umumi toplantılarda, uzun zaman içinde anlatmış olsun. Nâkil olarak dinleyen âşıklar ise bu destanı sözlü gelenekte yaşatmışlar. İşte sadece sözlü gelenekte yaşama imkanı bulan bu destan, insan hafızasının imkan verdiği ölçüde ezberde kalmış ve ancak bu kısmı ile tespit edilmiştir.

Hikâyede vak'anın öğrenilmesi, anlatıcının öğrendiği vak'ayı kendi üslubunca anlatması esastır. Destan ise şiir formunda olduğu için ezberlenir. Ancak hacim olarak uzun soluklu olan destanın hafızada saklanması oldukça zor olmalı ki, Şenlik'in bu destanı eksik olarak tespit edilmiş olsun.

Şenlik'in Salsal Destanı ile konu itibarı ile benzer destanlar, araştırmacılar tarafından, Âşık tarzı Şiir içinde zikredildiği zaman "Hamasi destanlar",⁴ "Kahramanlık Destanı"⁵, "Manzum Dini Destanlar"⁶ Dini Hayatla İlgili Destanlar⁷ ve "Dini -Ahlaki Hayatla İlgili Destanlar"⁸ sınıfından değerlendirilmiştir. Bir yandan dini, bir yandan kahramanlık bir yandan da ahlaki konuyu işleyen bu tür destanlardan Şenlik'in Salsal Destanı, konu itibarıyla tamamen kahramanlığı havidir. Bu itibarla "Kahramanlık Destanları" içinde yer almalıdır.

Sonuç itibarıyla, öğrenimi hakkında kesin bilgilerimizin bulunmadığı, ortak kanaat olarak tedrisi eğitimden geçmediği kabul edilen Şenlik, yaşadığı dönem ve yöre şartları ile bağlı olduğu gelenek icabı gezdiği yerlerden edindiği bilgi ve tecrübeyi şiirlerinde işlemiştir. Bilgilerinin kaynağını doğrudan doğruya Türk kültüründen almış, onu kendi hayal

dünyasında şekillendirerek şiirleştirmiştir. 13. yüzyılda kaleme alınan Salsal - Nâme'nin, 19. yüzyılda Şenlik tarafından yeniden söylenmesi de bir tesadüfün sonucu değildir. Zira 13.yüzyıl Türkiyesinde mücadeleci ruhun dinamiklerinden olan bu tür eserlerin gerekliliği, Şenlik'in yaşadığı dönemde de söz konusudur. O, kahramanlık konulu şiirlerinde sözünü ettiğimiz kahramanlık ruhunun yeniden ateşlenmesine gerek duymuş ve şiirlerinde bunu başarmıştır. Bu yolla da toplumun ihtiyacı olan moral kuvvetini teminde katkısı olmuştur.

DİPNOTLAR

1. G. Galasso, "Xaver-nâme di İbn Hosam" Rivista Degli Studi Orientali, XLVII (1973-1974)
R. PARET, Die Legandere Maghazi Literatur, Tubingen 1930
Fuad KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 19
Zeynep KORKMAZ, Marzuban- Nâme, Ankara 1973, s.58
Aldo GALOTTA, "Salsal- Nâme", Turcica
Reynold A. NICHOLSON, A Literary History of the Arabs, Cambridge 1969
Saadettin BULUÇ, "Dursun Fakih'in Gazavat- Nâmesi", X Türk Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, Ankara 1964, s. 11-22
Fuat KÖPRÜLÜ, Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1986, s. 280, vd.
2. Doğan KAYA, Sivahlı Noksani'nin Manzum Kan Kalesi Cengi",
C.Ü. Fen- Edeb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, S: 14 (Ekim 1991m), s. 146- 160; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmet ÇETİN, Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri, Ankar 1955
3. İncelemeye esas aldığımız metin, "Ensar ASLAN, Çıldırli Âşık Şenlik
4. İsmail Habib (SEVÜK), Edebiyat Bilgileri, İstanbul 1942, s. 301
5. Cahit ÖZTELLİ, "İslamdan Sonra İlk Halk Edebiyatı ve Anadolu'da Meydana Gelen Eserler", Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri, Ankara 1976, s. 344-350
6. Vasfi Mahir KOCATÜRK, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970, s. 141-163
7. Ali YAKICI, "Âşık Tarzı Türk Şiirinde Destan Türünün Tasnifi", Milli Folklor, C: II, s. 19, s. 19-22
8. Özkul ÇOBANOĞLU, Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi, Ankara 1996 (H.Ü. Sosyal Bil. Ens. Dr. Tezi) s. 98.